

Ухналь Н. М.

науковий співробітник відділу бюджетної системи НДФІ ДННУ "Академія фінансового управління", Київ, Україна, ukhna1nm@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8562-9355>

СПЕЦИФІКА ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЧНОГО ШОКУ¹

Анотація. Розроблення концептуальних засад фінансової політики неможливе без осмислення наслідків глобальної епідеміологічної кризи та оцінки дій урядів, націлених на мінімізацію проблем і запобігання впливу потенційних негативних явищ на національну економіку. У статті оцінено особливості формування антикризових фінансових і монетарних заходів, на які спрямовано понад 10 % світового ВВП, та застосування інструментів оперативного реагування на виклики національних систем охорони здоров'я. Виявлено особливість, що в розвинутих країнах наявний широкий фінансовий простір порівняно з країнами, що розвиваються. На прикладі країн Східного партнерства розглянуто інструментарій надання бюджетної, податкової і соціальної підтримки, створення стабілізаційних пакетів, програм ліквідності для комерційних банків, мобілізації фінансових ресурсів шляхом створення фондів, зокрема за рахунок міжнародної співпраці. Обґрунтовано необхідність використання національними урядами антикризових заходів фінансової політики та формування механізмів екстреної мобілізації фінансових коштів і матеріальних ресурсів для підвищення конкурентоспроможності й довгострокового попиту, забезпечуючи відповідність пріоритетам екологічної безпеки і цілям соціальної справедливості. З огляду на кліматичні зміни і погіршення стану навколишнього середовища необхідний подальший пошук напрямів підвищення стійкості економіки і суспільства до майбутніх потрясінь.

Ключові слова: фінансова політика, бюджетні інструменти, державна фінансова підтримка, антикризова стратегія, світова економіка, наслідки епідеміологічної кризи, пандемія COVID-19.

Рис. 3. Табл. 2. Літ. 40.

Nataliia Ukhna1

SESE "The Academy of Financial Management", Kyiv, Ukraine, ukhna1nm@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8562-9355>

THE SPECIFICS OF FISCAL POLICY UNDER THE CONDITIONS OF PANDEMIC SHOCK

Abstract. The development the conceptual principles of fiscal policy is impossible without understanding the consequences of the global epidemiological crisis and assessing the actions of governments aimed at minimizing existing problems and preventing a potential negative impact on the national economy. The article evaluates the peculiarities of the formation of anti-crisis fiscal and monetary measures, to which more than 10% of world GDP is directed, in the context of global pandemic recession and challenges caused by the lack of preparedness in healthcare facilities and systems. The peculiarity is revealed that in the developed countries there is a wide fiscal space in comparison with the developing countries. The purpose of the article is to show the features of socio-economic processes and main measures of financial policy aimed at minimizing the negative consequences

¹ Статтю підготовлено в рамках проекту, що виконувався за грантової підтримки Національного фонду досліджень України (реєстраційний номер: 2020.01/0546).

of the pandemic shocks. The scientific novelty is to identify ways to strengthen the resilience of the financial system and government support for entrepreneurship in Eastern Europe and the Caucasus in the context of necessary measures and restrictions related with the COVID-19 pandemic. The tools of budget, tax and social support, creation of stabilization packages, liquidity programs for commercial banks, mobilization of financial resources through the creation of funds, in particular through international cooperation, are considered on the example of the Eastern Partnership countries. It is substantiated the necessity of using by the national governments of anti-crisis measures of fiscal policy and the creation of mechanisms for emergency mobilization of financial resources and material resources to increase competitiveness and long-term demand, providing compliance with the priorities of environmental safety and objectives of social justice. Given climate change and environmental degradation, further search is needed to increase the resilience of the economy and society to future shocks.

Keywords: fiscal policy, budgetary instruments, state financial support, anti-crisis strategy, world economy, consequences of epidemiological crisis, COVID-19 pandemic.

JEL classification: E65, F00, F43, H12, H51, O44.

Ухналь Н. Н.

научный сотрудник отдела бюджетной системы НИФИ ГУНУ "Академия финансового управления", Киев, Украина

СПЕЦИФИКА ФИСКАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИЧЕСКОГО ШОКА

Аннотация. Разработка концептуальных основ фискальной политики невозможна без осмысления последствий глобального эпидемиологического кризиса и оценки действий правительств, нацеленных на минимизацию проблем и предотвращение влияния потенциальных негативных явлений на национальную экономику. В статье оценены особенности формирования антикризисных фискальных и монетарных мер, на которые направлено более 10 % мирового ВВП, и применение инструментов оперативного реагирования на вызовы национальных систем здравоохранения. Выявлена особенность, что в развитых странах имеется широкое фискальное пространство по сравнению с развивающимися странами. На примере стран Восточного партнерства рассмотрены инструментарий предоставления бюджетной, налоговой и социальной поддержки, создание стабилизационных пакетов, программ ликвидности для коммерческих банков, мобилизации финансовых ресурсов путем создания фондов, в том числе за счет международного сотрудничества. Обоснована необходимость использования национальными правительствами антикризисных мер фискальной политики и формирования механизмов экстренной мобилизации финансовых средств и материальных ресурсов для повышения конкурентоспособности и долгосрочного спроса, обеспечивая соответствие приоритетам экологической безопасности и целям социальной справедливости. Учитывая климатические изменения и ухудшение состояния окружающей среды, необходим дальнейший поиск направлений повышения устойчивости экономики и общества к будущим потрясениям.

Ключевые слова: фискальная политика, бюджетные инструменты, государственная финансовая поддержка, антикризисная стратегия, мировая экономика, последствия эпидемиологического кризиса, пандемия COVID-19.

Нові фінансово-економічні та соціальні проблеми, спричинені глобальною пандемією, зумовили невідкладне вжиття заходів для стримування поширення захворювання та обмеження негативного впливу на соціально-економічний стан населення зокрема й зовнішньоекономічну, макроекономічну та фінан-

сову політику держави в цілому. Загальний обсяг світового пакета допомоги для захисту галузей, підприємств і населення становив понад 12 трлн дол. США, передбачаючи спрямування фінансових ресурсів у сектор охорони здоров'я, мале та середнє підприємництво (МСП), допомогу вразливим верствам населення та в регіони, які найбільше постраждали від кризи [1]. За перші два місяці пандемії витрати на підтримку економіки досягли 10 трлн дол. США, або 11 % глобального ВВП, що втричі більше, ніж за світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр., а витрати ЄС обсягом 4 трлн дол. США у 25 разів перевищили вартість Плану Маршалла (*European Recovery Program*) у післявоєнні роки. У розвинутих країнах на заходи фінансового стимулювання у подоланні кризи COVID-19 спрямовано 8,3 % ВВП, або на 6,6 в. п. більше за минулу кризу, зокрема (у відсотках ВВП країни): у Німеччині – 33,0; Японії – 21,0; Франції – 14,6; Великобританії – 14,5; США – 12,1; Канаді – 11,8 [2; 3]. Натомість у країнах з ринками, що формуються, обсяг бюджетних заходів дорівнював 2% ВВП, що навіть менше, ніж у період глобальної фінансової кризи, а монетарних заходів і державних гарантій – 1,3 і 0,4 % відповідно [2]. Водночас уряди країн визначили пріоритети державних інвестиційних програм: зміцнення систем охорони здоров'я, діджиталізація та прискорення переходу до поствуглецевої економіки. У зв'язку з цим виникла необхідність модернізації старих інструментів, упровадження нових та активізації постійних зусиль для вирішення податково-бюджетних проблем.

Різні аспекти фінансової політики та відновлення фінансово-економічної стабільності досліджували вітчизняні науковці О. Г. Білорус, С. А. Буковинський, Т. І. Єфименко, Р. А. Балакін, С. С. Гасанов, О. М. Іваницька, Т. В. Кошук, В. П. Кудряшов, І. О. Луніна, І. О. Лютий, В. М. Опарін, А. М. Соколовська, В. М. Федосов та ін. [4–17]. Проблеми сутності та ролі макроекономічного регулювання за умов кризових явищ привертають увагу багатьох іноземних дослідників, серед яких Ш. Бланкарт, О. Бланшар, Дж. Гелбрейт, Д. Ромер, М. Спенс, Дж. Стігліц [18–20]. У ході поширення пандемії багато зарубіжних і українських експертів, аналітичних центрів та міжнародних організацій здійснили прогностичні оцінки впливу кризи на функціонування світової економіки. Дії національних урядів, швидкість їх реагування на ситуацію, адекватність вжитих заходів багато в чому залежать від здатності передбачати можливі сценарії розгортання процесів у соціально-економічній сфері. А. Кукерц, М. Цепель, Р. Дорн та ін. виокремили ризики, дієві заходи та чинники антикризової стратегії МСП і підприємницької екосистеми [21–23]. С. А. Давимука, Л. І. Федулова, О. В. Гаврилюк, А. А. Вдовічен на основі сучасних світових і національних трендів економічного розвитку порушують питання підходів щодо підтримки туристичної, інвестиційної та іншої діяльності, визначаючи перспективні механізми боротьби з економічною COVID-кризою та її наслідками [24–26].

Мета статті полягає в розкритті особливостей соціально-економічних процесів та основних заходів державної фінансової політики, що спрямовані на мінімізацію негативних наслідків пандемії.

Внаслідок таких заходів, як закриття закладів освіти, контроль туристичної активності, обмеження діяльності підприємств готельно-ресторанної, торгово-розважальної діяльності, скасування авіаційного, автомобільного та

залізничного пасажирського сполучення, недопущення масових заходів тощо, відбулися скорочення світового випуску продукції, порушення ланцюгів поставок товарів і послуг, зростання безробіття, зменшення доходів населення, що в сукупності призвело до значного світового економічного шоку. Головним чинником запровадження жорстких карантинних заходів стала хронічна фаза занепаду національних систем охорони здоров'я, які не були підготовлені до експоненціального збільшення кількості випадків захворювань. Кризові явища кінця 2000-х – першої половини 2010-х років спричинили істотне скорочення витрат на цю сферу, зниження якості медичного обслуговування, зменшення загальної кількості медичного персоналу, в тому числі в лікарнях, що зумовлює необхідність заходів соціального дистанціювання та інших обмежень.

Криза систем охорони здоров'я призвела до економічних потрясінь, що спричинили зміни як пропозиції, так і сукупного попиту [27]. Карантинні заходи викликали спад виробництва, створивши ефект потрясіння для пропозиції, а разом із загальною кризою в галузі охорони здоров'я зменшили комерційний та споживчий попит. По-перше, зниження доходів у поєднанні зі зміною споживчих настроїв на тлі зростання безробіття негативно впливає на економічну активність, особливо у сфері послуг, пов'язані з цим ризики і невизначеність внаслідок пандемії ведуть до зменшення споживання. По-друге, напруженість у торговельних відносинах, раптове зупинення виробництва у найбільш охоплених пандемією регіонах і масове закриття підприємств стали чинниками порушення глобальних ланцюжків створення вартості через нестачу матеріальних запасів.

Світова економіка стикнулася з низкою складних проблем, пов'язаних із технологічним прогресом і глобалізацією, а також з триваючими наслідками фінансової кризи 2008–2009 рр. та пандемічного шоку 2020 р. За оцінками експертів МВФ, падіння світової економіки в 2020 р. становило –3,2 %, водночас очікувалося відновлення зростання у 2021–2022 рр. – на рівні 5,5 %, при цьому загалом у розвинутих країнах спостерігалось зниження ВВП до – 4,6 %, зокрема у Великобританії на 9,8 %, Японії – на 4,7, США – на 3,5 % [28]. У країнах із ринками, що формуються, темпи падіння дорівнювали – 2,1 %, однак у Китаї приріст ВВП становив 2,3 %. Визначено, що факторами уповільнення піднесення світової економіки виступають зростаючий зовнішній фінансовий тиск на країни з ринком, що формується, помітне посилення загроз у зовнішньоторговельних відносинах, збільшення державного боргу, відновлення економічної активності в умовах соціального дистанціювання, стримування інвестиційних потоків, що безпосередньо вплине на накопичення інтелектуального капіталу. Економічні наслідки пандемії проявляються із запізненням, частково через нерівномірність галузевого розподілу: наприклад, фармацевтичні підприємства отримують вигоди від виробництва вакцин, а компанії, які надають послуги страхування, навпаки, у короткостроковій перспективі зазнають найбільших збитків.

Експерти Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) зосереджують увагу на інструментах податкової політики у подоланні кризи COVID-19 для підтримки ліквідності підприємницького сектору та вразливих верств населення, збереження зайнятості й забезпечення економічного

відновлення, бюджетному стимулюванні та зміцненні стійкості державних фінансів [29]. Першочерговим пріоритетом державних органів влади стало запровадження заходів щодо протидії поширенню коронавірусу для зменшення випадків захворювання і тим самим обмеження тиску на системи охорони здоров'я, низка з яких застосовуються донині. Однак уряди країн, де спостерігалось послаблення негативного впливу кризи, зняли жорсткі обмеження та перейшли до другого етапу, прагнучи відновити економічну діяльність і водночас посилити стійкість країни до настання ризику подальшого розгортання захворюваності.

Насамперед заходи з мінімізації COVID-кризи мали раптові та глибокі економічні наслідки, що негативно вплинули на фінансові ринки країн Східної та Південно-Східної Європи, оскільки міжнародні інвестори почали відкликання інвестицій з регіону. Динаміка прибутковості державних облігацій урядів стрімко зросла у березні 2020 р., а національні валюти Грузії, Молдови та України на початок квітня втратили понад 10 % вартості відносно долара США [30]. Карантинні заходи зупинили економічну діяльність у більшості країн, закриття національних кордонів порушило торговельні та туристичні потоки, а також встановили перешкоди значній частці заробітчан, особливо в сільськогосподарському секторі.

Водночас падіння світових цін на товари безпосередньо вплинуло на Азербайджан та Вірменію, зокрема скорочення надходжень грошових переказів ускладнило негативні наслідки для всього регіону (рис. 1). За оцінками експертів ЄБРР, у 2020 р. у країнах Східного партнерства обсяг виробництва знизився на 3,9 %, зокрема темпи падіння ВВП Вірменії, Грузії, Молдови становили 6,2–7,4 %, тоді як в Азербайджані та Україні зниження виробництва –

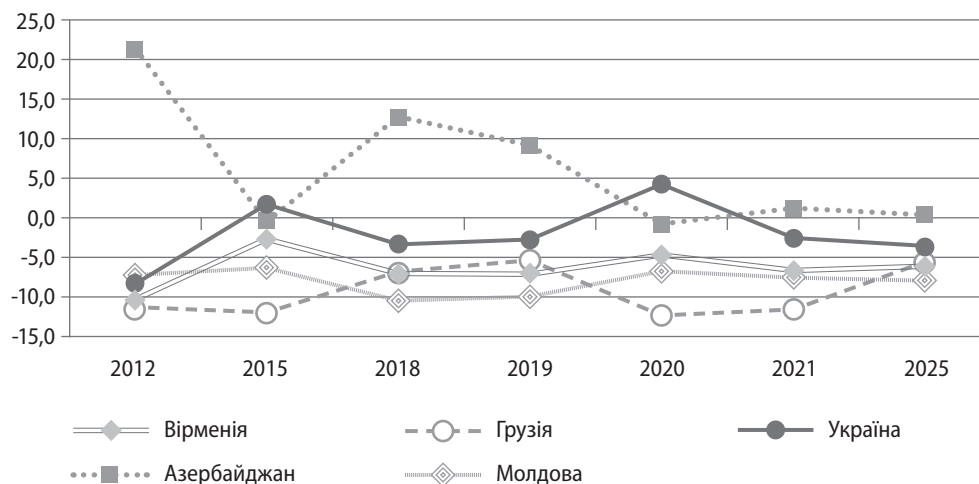


Рис. 1. Динаміка платіжного балансу країн Східного партнерства у 2012–2025 рр. % ВВП

Примітка. Для 2021 та 2025 рр. наведено прогнозне значення.

Складено за: WEO Data. 2021. April. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/April>.

4,0 та 4,3 % відповідно. Прогнозується, що відновлення буде тривалим – ВВП регіону досягне докризового рівня лише наприкінці 2022 р., а в Азербайджані відновлення, можливо, триватиме до 2025 р. [31; 32].

У період початку пандемії в країнах Східної Європи та Закавказзя спостерігалися значне знецінення національної валюти (крім Азербайджану, оскільки азербайджанський манат підлягає валютному контролю) та зростаюча дохідність державних облігацій, що сигналізує про підвищену стурбованість щодо стану державних фінансів у цілому. За винятком Азербайджану та Молдови, валюти країн регіону залишаються слабшими, ніж до кризи (приблизно на 20 % нижче в Білорусі та Україні). Однак нещодавні знецінення пов'язані не тільки з впливом COVID-19, а й із політичною нестабільністю. Тренди прибутковості державних облігацій та обмінних курсів свідчать про падіння довіри інвесторів до економіки регіону (табл. 1), що підвищує економічну невизначеність на світовому фінансовому ринку. Однак зміни дохідності державних облігацій країн дещо покращились з кінця березня, хоч у цьому випадку зберігається більш негативна динаміка, ніж до кризи.

Таблиця 1

Прибутковість державних облігацій в країнах Східного партнерства, % на рік

Емітент	Термін погашення	Прибутковість до погашення, % на рік		
		27.02.2020	27.03.2020	08.10.2020
Вірменія	2025	3,40	7,15	4,50
Азербайджан	2024	2,75	6,75	3,50
Грузія	2021	6,87	21,50	6,87
Україна	2027	6,00	9,50	7,50

Складено за: COVID-19 crisis response in Eastern Partner countries / OECD. 2020. October 13. URL: <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/covid-19-crisis-response-in-eastern-partner-countries-7759afa3/>.

За оцінками МВФ, зазнавши істотних втрат від зниження цін на енергоресурси, чисті запозичення державного бюджету в Азербайджані становитимуть 6,3 % ВВП, а в середньому по регіону – 6 %. Уряд Азербайджану виділив понад 2,7 млрд дол. США на підтримку фіксованого курсу національної валюти [33; 34]. Прогноз щодо показника чистого кредитування (чистого запозичення) найнижчим є для економіки Грузії (–7,3 % ВВП), для інших країн – –5,3 % ВВП (рис. 2).

У березні 2020 р. валютні резерви Білорусі скоротилися більше ніж на 10 %, України – 7,8, Молдови – 2,5, Грузії – 1,1 %. Незважаючи на початковий спад, країнам вдалося успішно відновити міжнародні резерви в середині 2020 р., повертаючись до докризового рівня, у серпні 2020 р. Україна, Молдова та Грузія збільшили міжнародні резерви відносно березневого мінімуму на 16–17 % [35].

Жорсткі заходи стримування та протидії розповсюдженню захворювання призвели до значного короткочасного зменшення обсягу виробництва. Вплив заходів стримування на темпи зростання ВВП буде залежати не тільки від термінів їх застосування, а й від інших чинників, таких як швидкість або

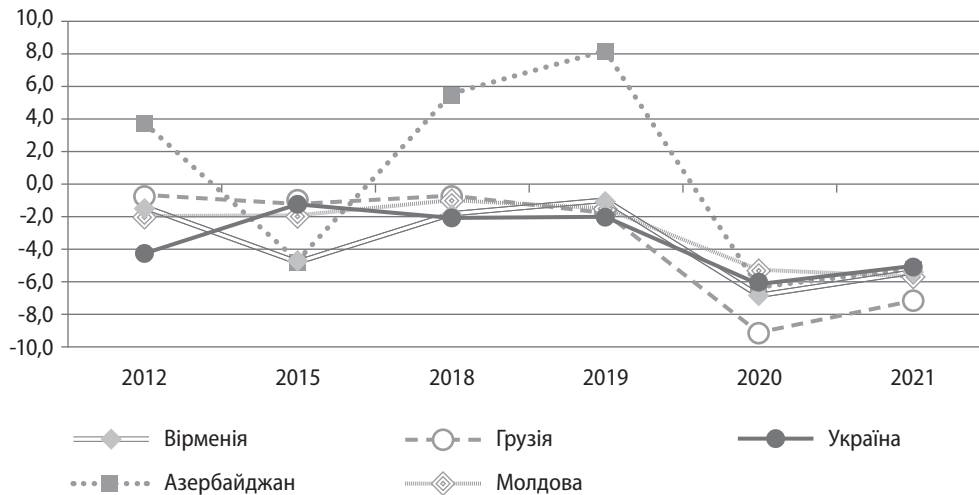


Рис. 2. Динаміка чистого кредитування / запозичення в країнах Східного партнерства у 2012–2025 рр., % ВВП

Примітка. Для 2021 та 2025 рр. наведено прогнозне значення.

Складено за: WEO Data. 2021. April. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/April>.

масштаб реагування політик, активність в інших секторах економіки, зміни умов торгівлі й будь-які опосередковані наслідки від спаду галузевого виробництва. У період національних карантинів низка секторів, таких як сфера туризму та сумісних послуг, котрі передбачають безпосередній контакт між споживачами й постачальниками послуг, фактично залишилися без доходів унаслідок обмежень пересування та вимог соціального дистанціювання. Багато представників роздрібної торгівлі та ресторанної діяльності було зачищено на тривалий період, хоча збільшення обсягу продажу за рахунок електронної комерції і безконтактної доставки не компенсувало падіння попиту, передусім у країнах, розвиток цифрових технологій в яких менш активний.

Повне або часткове зупинення підприємницької діяльності, за оцінками експертів ОЕСР, спричиняє скорочення економіки від 20 до 30 % ВВП відносно структури економіки [30]. Наприклад, економіка Грузії, яка здебільшого зосереджена в секторі послуг, може скоротитися приблизно на 30 %, тоді як економіки, у чийй структурі переважає добувна (Азербайджан) або виробнича галузь (Україна), відчують менший вплив заходів стримування. Однак криза COVID-19 вплинула на енергетичні ринки та зумовила різке зниження цін на нафту та газ як унаслідок безпрецедентного звуження світового попиту, так і через зростання пропозиції, насамперед у зв'язку з нафтовою ціновою війною країн ОПЕК+ на початку 2020 р. Це матиме наслідки, зокрема, для Азербайджану, де сектор добувної промисловості генерує близько 35 % ВВП і понад 90 % експорту, а також для Білорусі, де експорт нафтопродуктів, що переробляються, становить приблизно 20 % ВВП.

Наслідки пандемії на міжнародну торгівлю, очевидно, виявилися значними, оскільки економічна діяльність на основних ринках через закриття

кордонів, обмеження руху товарів, робочої сили та капіталу, спад світового попиту та порушення ланцюгів створення вартості послабилась, що мало безпосередньо вплинути на менші економіки периферії. Більшість економік країн Східного партнерства істотно залежать від торгівлі, оскільки вузькі внутрішні ринки та високий ступінь впливу макроекономічних тенденцій у ключових торговельних партнерів можуть призвести до більш різкого уповільнення темпів розвитку регіону. Ймовірно, у 2020–2021 рр. скоротиться більше ніж на 30 % обсяг прямих іноземних інвестицій (ПІІ), котрі були важливим джерелом економічного зростання та нарощування виробничого потенціалу в країнах Східної Європи та Закавказзя протягом останнього десятиліття, тим самим обмежуючи посткризове відновлення [36].

Внутрішній попит та інвестиції у Вірменії, Грузії, Молдові та Україні суттєво підтримується власними грошовими переказами з-за кордону, що становить понад 10 % ВВП (рис. 3). Економічне скорочення в ЄС, БРІКС та США призвело до збільшення безробіття в цих економіках, а карантинні заходи спричинили повернення мігрантів та зменшення припливу особистих грошових переказів до країн Східного партнерства. За оцінками ОЕСР, глобальний вплив грошових переказів у 2021 р. зменшиться на 20 %, що знизить податкові надходження, оскільки зменшення споживання скоротить надходження від ПДВ, які, зокрема, дорівнюють 51 % усіх податкових надходжень у Молдові, 42 % у Грузії, 41 % в Україні, 33 % у Вірменії та 19 % в Азербайджані [30].

У період дестабілізації економіки стимулюючими (захисними) заходами виступають інструменти фіскальної та монетарної політики, використання яких, за експертною думкою, сприяє стримуванню деструктивних наслідків пандемічної рецесії, зменшуючи структурні збитки для економіки та забезпечуючи довгострокову фіскальну стійкість і поживлення економічного розвитку [37]. До комплексу фіскальних заходів антикризової підтримки суб'єктів господарювання та населення належать насамперед: відстрочення сплати податків; зменшення ставки податку; податкова амністія / преференції; по-

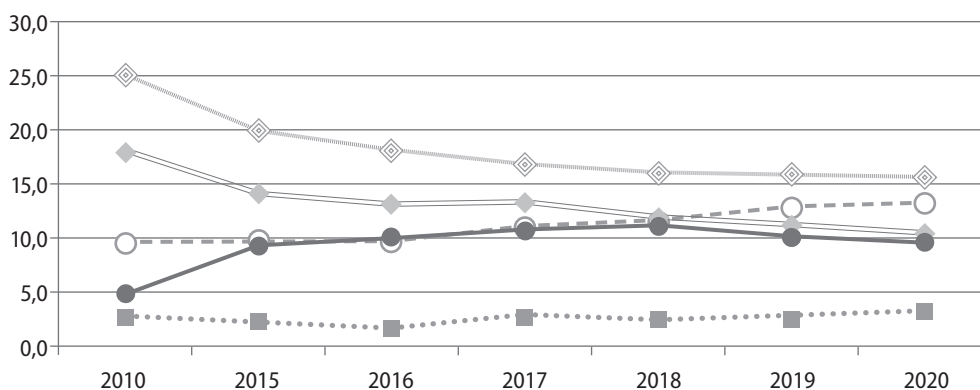


Рис. 3. Динаміка грошових переказів у країнах Східного партнерства в 2010–2020 рр., % ВВП

Джерело: World Development Indicators. Personal remittances, received (% of GDP) / World Bank. URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>.

даткові кредити; спрощення фінансових санкцій; прискорення відшкодування ПДВ; списання податкового боргу; пільгові позики компаніям і галузям, які зазнали найбільших втрат від пандемії. Антикризові монетарні заходи зосереджені на зниженні облікової ставки, підтримці ліквідності (наприклад, шляхом застосування операцій ОМО/геро, інтервенцій на валютному ринку, валютних свопів тощо), кредитному пом'якшенні (придбання державних, іпотечних і корпоративних цінних паперів, пряма підтримка МСП).

Поряд із заходами щодо модернізації систем охорони здоров'я уряди як провідних країн, так і країн Східної та Південно-Східної Європи прийняли політику, яка сприяла мінімізації негативних соціально-економічних наслідків пандемії (табл. 2). З метою зменшення ризику центральні банки й уряди запровадили механізми надання фінансової підтримки та стабілізаційні пакети, розширюючи програми ліквідності для комерційних банків та державні запозичення, отримуючи допомогу від міжнародних донорів і мобілізуючи фінансові ресурси шляхом створення фондів. Вжиті заходи охоплювали забезпечення ліквідності МСП, заохочення збереження робочих місць, а також підтримку цільових секторів (наприклад, туристичний сектор у Грузії отримав податкові канікули та допомогу в погашенні позик). Також уряди намагалися пом'якшити негативні наслідки пандемії за допомогою заходів соціальної політики, зокрема надання підтримки вразливим групам (включно з особами похилого та незахищеного віку) в доступі до необхідних першочергових товарів і внесення змін до нормативно-правових актів щодо захисту зайнятого населення.

Головними передумовами економічного відновлення після пандемії стануть скорочення ризиків інвестування й створення умов для зростання споживання населення і підприємницького сектору, що може передбачати використання "цінних паперів Ерроу – Дебре" з метою стимулювання: приватних інвестицій (надаються підприємцям у разі збереження певної частини фонду заробітної плати тощо); витрат населення (моделі урядового пільгового страхування споживчого кредитування на весь період пандемії, а також освітні кредити, іпотечні позики й споживчі ваучери). Є досвід запровадження місцевими органами влади в КНР цифрових ваучерів, терміни дії яких дають змогу зробити їх потужними стимулами споживання і сукупного попиту в короткостроковій перспективі [38]. Водночас ефективними антикризовими інструментами можуть стати державні видатки на громадські послуги та на стимулювання вітчизняного виробництва, а також інвестиційно-інноваційні механізми "зеленої промислової політики" (*green industrial policy*) як основні положення концепції "держави загального добробуту" (*welfare state*) [39].

У контексті епідеміологічних викликів багатостороння співпраця є важливим чинником відновлення та зміцнення стійкості світової економіки до майбутніх потрясінь. Потрібні подальші й скоординовані дії щодо збереження економічного потенціалу та захисту найбільш вразливих груп. У цьому контексті скоординований на міжнародному рівні План дій "Великої двадцятки" (*Group of Twenty*) щодо подолання наслідків пандемії COVID-19 може мати суттєві переваги від спільних заходів для світової економіки [40]. Підтримка міжнародної спільноти необхідна країнам, котрі стикаються з викликами пандемії, зокрема обмежувачими факторами:

Т а б л и ц я 2
Соціально-економічні заходи, що застосовуються в країнах Східного партнерства у контексті пандемії COVID-19

Заходи	Вірменія	Азербайджан	Грузія	Молдова	Україна
Пакет державної соціальної підтримки	Економічний пакет обсягом 163,4 млрд драмів (340 млн дол. США)	Пакет підтримки обсягом 3,3 млрд манатів (2 млрд дол. США)	Пакет підтримки обсягом 3,55 млн ларі (1,11 млрд дол. США)	Для підтримки економіки та бізнесу виділено понад 4,4 млрд левів (261 млн дол. США), на соціальні страхування – 1,06 млрд левів (63 млн дол. США), включаючи 180 млн левів (10,7 млн дол. США) на допомогу по безробіттю	66 млрд грн (2,33 млрд дол. США), додаткові суми спрямовані на медичну підтримку та пенсійний фонд
Заходи фінансової підтримки	Реструктуризація позик, співфінансування, рефінансування та субсидування процентних ставок для підприємств (до 500 млн драмів на суб'єкт підприємництва). Додаткові програми субсидування позик, реалізовані для МСП та суб'єктів господарювання з певних галузей (сільське господарство, коньяк та вино, транспорт).	Для підприємств у секторах, які постраждали від пандемії, надано 60 % державної гарантії та 50 % субсидії за процентними ставками на нові позики; 10 % субсидування процентної ставки за наявними позиками на рік. Незабезпечені мікропозики для сільського господарства	Схема кредитних гарантій збільшена до 330 млн ларі, що забезпечує кредитний портфель у 2 млрд ларі. 90 % гарантії на нові позики, 30 % на реструктуризацію. До 80 % субсидій для великих готелів протягом шести місяців. Гранти для малого бізнесу становлять максимум 30 тис. ларі. 600 млн ларі надано комерційним банкам. Додаткова державна підтримка за рахунок	Збільшення асигнувань державного бюджету до державного фонду на надзвичайній ситуації на 452 млн левів (26,8 млн дол. США) та на програму гарантування іпотечного кредитування. Для позик, укладених на виплату заробітної плати або операційних активів, держава покриватиме банківські проценти до шестимісячного фонду оплати праці.	Програма "Доступні позики під 5-7-9%", рефінансування наявних позик та підтримка бізнесу в покритті витрат на оплату праці. Нова програма надання кредитів до 5 млрд грн для МСП з процентною ставкою в 0 %, з 80 % державних гарантій. Кредитні установи не можуть підвищувати процентні ставки за вже виданими позиками. Інтервенції Національного банку України на підтримку

Продовження табл. 2

Заходи	Вірменія	Азербайджан	Грузія	Молдова	Україна
	грантам в IT-секторі та безпроцентним позикам		збільшення механізмів співфінансування та лізингу	100 млн лев (5,9 млн дол. США) підтримки для підприємств	ку гривні та зниження процентної ставки до 8 % (порівняно з 18 % навесні 2019 р.)
Політика підтримки підприємства	Субсидії на заробітну плату як одноразові гранти, що покривають заробітну плату кожного 5-го працівника для компаній, що мають до 100 працівників. 9-місячні субсидії на заробітну плату для кожного 3-го працівника на підприємствах, пов'язаних з туризмом, які утримують понад 70 % персоналу, або 25 % фонду оплати праці. Паушальна допомога компаніям та індивідуальним підприємцям у найбільш постраждалих секторах (індустрія гостинності та краси, роздрібна торгівля) та для мікропідприємств	Часткова виплата заробітної плати 300 тис. працівникам. Додаткова фінансова підтримка для підприємств, які не здійснювали значного скорочення робочих місць. Терміни сплати податків та подання декларацій подовжені. Платники податків, котрі особливо постраждали від пандемії, звільняються від сплати 75 % податку на прибуток, податку на землю та майно на один рік та податку на оренду на 9 місяців.	Підтримка доходів, що надаються для збереження робочих місць, як звільнення від податку на прибуток. Одноразова допомога 250 тис. самозайнятим. Звільнення від сплати податку на майно у 2020 р. та відтермінування сплати податку на прибуток до кінця року для туристичного сектору, тримісячні субсидії на комунальні послуги	Підприємствам, які припинили роботу, уряд допоміг виплачувати зарплату, повертаючи до 100 % податку на доходи фізичних осіб, соціальних та медичних внесків. Відтермінування сплати податків та соціальних внесків. Знижено ПДВ для сектору харчування та проживання. Програма повернення ПДВ у розмірі 1 млрд лев (59 млн дол. США)	Програма часткового безробіття: компенсація працівникам, вимушеним піти у відпустку без збереження заробітної плати, у розмірі не більше мінімальної зарплати. Призупинення сплати податку на майно для підприємств. МСП та індивідуальні підприємці тимчасово звільняються від сплати соціальних, земельних податків та оренди державного й комунального майна. пільгова орендна плата. Додаткова допомога для підприємців із дітьми до 10 років. Знижено ПДВ для культур, туризму та творчих галузей

Закінчення табл. 2

Заходи	Вірменія	Азербайджан	Грузія	Молдова	Україна
Заходи соціальної підтримки	Паушальна допомога членам родини безробітним, сім'ям та вагітним жінкам, а також для часткового покриття оплати комунальних послуг. Забезпечення 1000 тимчасових робочих місць у сільськогосподарському секторі. Фінансова допомога студентам (повне або часткове відшкодування вартості навчання за II кв. 2019–2020 рр. та субсидування процентних ставок за студентськими позиками)	Підтримка безробітних (розширення страхового покриття на випадок безробіття до 20 тис. нових пільговиків, одноразова допомога, розподілена у квітні – травні та серпні). Резерв на 50 тис. державних робочих місць. Допомога соціально незахищеним сім'ям для покриття комунальних платежів та оплати навчання.	Щомісячна допомога протягом шести місяців тим, хто втратив роботу або перебуває у відпустці без збереження зарплати через коронавірус (144,4 млн дол. США), а також подальша допомога сім'ям з низьким рівнем доходу, інвалідам та студентам. Індексація пенсій. Дітей, які живуть і працюють на вулиці, переводять у безпечні приміщення. Уряд покритиє ризики обмінного курсу імпортерів, рахунки за комунальні послуги протягом трьох місяців (рахунки за електроенергію, воду та відходи для понад 1,2 млн сімей, рахунки за природний газ для понад 670 тис. сімей)	Одноразова допомога в розмірі 16 тис. лейв (950 дол. США) окремим категоріям працівників державного сектору, які заразилися вірусом. Збільшення допомоги по безробіттю. Більше того, люди, які зазвичай не мають права на допомогу по безробіттю, тепер мають доступ до гранту на мінімальну зарплату. Мінімальний дохід, гарантований для сімей з низькими доходами, під час надзвичайного стану зріс до 1300 лейв (77 дол. США). Одноразова допомога в розмірі 900 лейв (53 дол. США) для осіб з низькими доходами. Буде запроваджено індексацію пенсій та мінімальний гарантований дохід	Збільшення мінімального розміру допомоги по безробіттю та пенсій. Надання субсидій для вразливих груп на покриття рахунків за комунальні послуги. Виплати за іпотекою відкладено Витрати на лікування COVID-19 підлягають врахуванню з податку на доходи фізичних осіб

Складено за: COVID-19 crisis response in Eastern Partner countries / OECD. 2020. October 13. URL: <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/covid-19-crisis-response-in-eastern-partner-countries-7759afa3/>.

низький рівень матеріального забезпечення систем охорони здоров'я, менш сприятливі умови для застосування заходів стримування захворюваності, переважання в економіках неформальних секторів і обмежені можливості для проведення фіскальної та монетарної політики. На доповнення заходів, що вживаються на національному рівні, виникає необхідність міжнародної координації, включно з фінансовою підтримкою й готовністю до розгляду способів адаптації міжнародних стандартів та інструментів для забезпечення переваг країнам із низьким рівнем доходу.

В умовах протистояння пандемічній кризі та цінових коливань на сировинних ринках валютні політики країн піддаються тиску, оскільки міжнародні інвестори, зменшуючи ризик своїх інвестиційних портфелів унаслідок негативних трендів, скорочують обсяги ПІІ на ринках, що розвиваються. Девальвація валюти постає серйозною проблемою, оскільки в низці країн виникнуть труднощі з обслуговуванням зовнішнього боргу (наприклад, Аргентина, Туреччина, Україна). У розвинутих країнах обсяги ресурсів бюджетного регулювання значно нижчі через масштабність соціальних буферів захисту вразливих верств населення, здійснюються заходи щодо пом'якшення наслідків економічних потрясінь у розрізі позабюджетних програм підтримки і відновлення бізнесу, на відміну від країн, що розвиваються. Зауважимо, що глобальний ланцюг вартості, вирішальна роль в якому належить Китаю, зазнав суттєвих змін, що, у свою чергу, зумовило скорочення міжнародної торгівлі. Крім того, наслідки тарифної політики США разом із пандемією вплинули на міжнародний бізнес, що змушений диверсифікувати процеси виробництва, при цьому такі країни, як Таїланд, Малайзія і В'єтнам, імовірно, стануть бенефіціарами подібних рішень.

На підставі викладеного можна зробити такі висновки. За пандемії COVID-19 функціонування світової економіки значно ускладнилось. Її негативні наслідки, на нашу думку, можна оцінити таким чином:

- 1) активізація процесів рещорингу (повернення виробництв у розвинуті країни, раніше перенесених у країни з нижчими витратами виробництва, і, як наслідок, зростання цін на продукцію при зменшенні обсягів продажу);
- 2) банкрутство багатьох МСП у результаті тимчасового зупинення виробництв і розриву сформованих виробничих зв'язків;
- 3) зниження платоспроможного попиту через падіння реальних наявних доходів населення і зростання безробіття;
- 4) скорочення обсягу інвестицій, у тому числі державних, через зменшення дохідної частини державних бюджетів і збільшення непередбачуваних витрат на боротьбу з пандемією та її наслідками;
- 5) погіршення стану банківського сектору у зв'язку з необхідністю надання кредитних пільг і розширення програм реструктуризації заборгованості.

Аналіз заходів, що запроваджуються країнами Східної та Південно-Східної Європи, на нашу думку, уможливорює застосування таких рекомендацій ОЕСР щодо викликів пандемічної кризи [30]:

- підтримка МСП: потреба в швидких та скоординованих соціально-економічних заходах, зокрема монетарних, із боку центральних банків; змінах у податковому законодавстві, нормативно-правових актів щодо підприємництва та праці;

- спрямованість політики зайнятості як на захист працівників щодо зменшення ризику захворювання на робочому місці, так і на забезпечення доступу до отримання доходів. У багатьох країнах передбачено скорочення робочого часу, тоді як уряд Японії задекларував фінансову підтримку для МСП, котрі провадять дистанційну діяльність;
- політика щодо туризму, який є одним із найбільш постраждалих секторів економіки. Світова туристична галузь може зазнати 45–70 % втрат залежно від ступеня тяжкості пандемії. Важливим є вжиття цілеспрямованих заходів для підтримки цієї галузі на національному рівні;
- політика місцевого реагування: маючи обмежені фінансові ресурси, місцева влада може створювати механізми з метою допомоги громадянам та підприємцям в доступі та мобілізації публічно-приватного партнерства;
- освітня політика: з економічної точки зору тривале закриття закладів освіти може завдати істотної шкоди розвитку та накопиченню людського й інтелектуального капіталу, для уникнення якої важливим є застосування ефективних практик дистанційного навчання;
- екологічна політика: упровадження та реалізація заходів протидії поширенню захворюваності не повинні суперечити зусиллям у вирішенні поточних екологічних проблем через послаблення екологічних норм під час кризи, з огляду на потенційні наслідки впливу зменшення стандартів якості на навколишнє середовище та загальний стан здоров'я.

Отже, у контексті розгортання нециклічних економічних криз у світовому масштабі з'явилися негативні тенденції, котрі можна ідентифікувати як ризики і загрози на шляху подальшого системного прогресивного соціально-економічного розвитку. Наявні стратегічні виклики можуть бути як перешкодами, так і можливостями для швидкого розвитку високотехнологічних галузей економіки і формування реальних умов переходу на інноваційні механізми розвитку, що безпосередньо сприяють досягненню позитивних результатів у суспільстві та зміцненню національної безпеки.

Список використаних джерел

1. The territorial impact of COVID-19: Managing the crisis across levels of government / OECD. 2020. URL: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/the-territorial-impact-of-covid-19-managing-the-crisis-across-levels-of-government-d3e314e1/>.
2. The fiscal response to the Covid-19 crisis in advanced and emerging market economies / E. Alberola, Y Arslan, G. Cheng, R. Moessner. *BIS Bulletin*. 2020. No. 23. URL: <https://www.bis.org/publ/bisbull23.pdf>.
3. The \$10 trillion rescue: How governments can deliver impact / Z. Cassim, B. Handjiski, J. Schubert, Y. Zouaoui. ; McKinsey&Company. 2020. June 5. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/public-and-social-sector/our-insights/the-10-trillion-dollar-rescue-how-governments-can-deliver-impact>.
4. Фінансова глобалізація і євроінтеграція / за ред. О. Г. Білоруса, Т. І. Єфименко ; ДННУ "Академія фінансового управління". Київ, 2015. 496 с.
5. Буковинський С. Забезпечення цінової стабільності і мінімізація системних фінансових ризиків. *Вісник Національного банку України*. 2014. № 11. С. 5–13.
6. Єфименко Т. І. Фіскальна та монетарна безпека національної економіки ; ДННУ "Акад. фін. управління". Київ, 2016. 447 с.

7. Державні фінанси України: розвиток та управління змінами (проблеми економічної безпеки) : кол. моногр. / за ред. Т. І. Єфименко. Київ : ДННУ "Академія фінансового управління", 2017. 495 с.
8. Гасанов С. С., Кудряшов В. П., Балакін Р. А. Наднаціональні фінансові правила та координація бюджетної політики в Європейському Союзі. *Фінанси України*. 2019. № 3. С. 37–55. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2019.03.037>.
9. Gasanov S. Structural policy and public finance under institutional uncertainty. *Фінанси України*. 2017. № 3. С. 7–18. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2017.03.007>.
10. Гасанов С. С., Кудряшов В. П., Балакін Р. А. Зарубіжний досвід забезпечення прозорості операцій у фінансовій сфері та його використання в Україні. *Фінанси України*. 2015. № 11. С. 22–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2015_11_4.
11. Гасанов С. С. Фінансові правила і фінансова відповідальність: контекст економічної безпеки. *Фінанси України*. 2018. № 3. С. 7–23. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2018.03.007>.
12. Гасанов С. С. Фінансові ризики та фінансове таргетування в системі управління державними фінансами за умов інституціональної невизначеності. *Наукові праці НДФІ*. 2017. № 2. С. 5–24. URL: <https://doi.org/10.33763/npndfi2017.02.005>.
13. Іваницька О. М., Кошук Т. В. Методологічні засади ідентифікації фінансових ризиків. *Фінанси України*. 2018. № 6. С. 45–57. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2018.06.045>.
14. Луніна І. О. Публічні фінанси в макроекономічній політиці зростання. Київ : Ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2020. 438 с.
15. Лютий І. О. Фінансова політика: сучасні виклики та суперечності реалізації в Україні. *Фінанси України*. 2020. № 5. С. 50–62. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2020.05.050>.
16. Фінансова інфраструктура України: стан, проблеми і перспективи розвитку : монографія / за заг. ред. В. М. Опаріна, В. М. Федосова. Київ : КНЕУ. 2016. 695 с.
17. Соколовська А. М. Фінансова політика в Україні та її макроекономічні наслідки. *Фінанси України*. 2014. № 11. С. 17–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2014_11_4.
18. Blankart Ch. B. Öffentliche Finanzen in der Demokratie: eine Einführung in die Finanzwissenschaft. Vahlen, 2012. 752 S.
19. In the wake of the crisis: Leading economists reassess economic policy / ed. by O. Blanchard, D. Romer, M. Spence, J. E. Stiglitz. MIT Press, 2012. 256 p. URL: <https://doi.org/10.7551/mitpress/9451.001.0001>.
20. Galbraith J. K. Market Structure and Stabilization Policy. *The Review of Economics and Statistics*. 1957. Vol. 39, No. 2. P. 124–133.
21. Startups in times of crisis – a rapid response to the COVID-19 pandemic / A. Kuckertz, L. Brändle, A. Gaudig et al. *Journal of Business Venturing Insights*. 2020. Vol. 13. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbvi.2020.e00169>.
22. The impact of the COVID-19 crisis on the perception of business risk in the SME segment / M. Cepel, B. Gavurova, J. Dvorsky, J. Belas. *Journal of International Studies*. 2020. Vol. 13, No. 3. URL: <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2020/13-3/16>.
23. Doern R. Knocked down but not out and fighting to go the distance: Small business responses to an unfolding crisis in the initial impact period. *Journal of Business Venturing Insights*. 2021. Vol. 15. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbvi.2020.e00221>.
24. Давимука С. А., Федюлова Л. І. Економічна криза, обумовлена пандемією COVID-19: передбачення, прогнози, заходи пом'якшення. *Регіональна економіка*. 2020. № 4. С. 93–105. URL: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-4-12>.
25. Гаврилюк О. В. Пандемічна криза як каталізатор діджиталізації туристичної індустрії. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2021. Вип. 60. С. 22–29. URL: <https://doi.org/10.24025/2306-4420.1.60.2021.228608>.

26. Вдовічен А. А., Вдовічена О. Г., Боднараш І. І. Особливості інвестування в умовах пандемії. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2020. Вип. 4. С. 21–33. URL: <http://doi.org/10.34025/2310-8185-2020-4.80.02>.
27. Macroeconomic Implications of COVID-19: Can Negative Supply Shocks Cause Demand Shortages? / V. Guerrieri, G. Lorenzoni, L. Straub, I. Werning. *NBER Working Paper*. 2020. No. 26918. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3570096>.
28. World Economic Outlook Update: Fault Lines Widen in the Global Recovery / IMF. 2021. July. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/07/27/world-economic-outlook-update-july-2021>.
29. Tax and Fiscal Policy in Response to the Coronavirus Crisis: Strengthening Confidence and Resilience / OECD. 2020. May 19. URL: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/tax-and-fiscal-policy-in-response-to-the-coronavirus-crisis-strengthening-confidence-and-resilience-60f640a8/>.
30. COVID-19 crisis response in Eastern Partner countries / OECD. 2020. October 13. URL: <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/covid-19-crisis-response-in-eastern-partner-countries-7759afa3/>.
31. Regional Economic Prospects. Covid-19: Early estimates of the damage, uncertain prospects / ERBD. 2020. September. URL: <https://www.ebrd.com/what-we-do/economic-research-and-data/rep.html>.
32. Regional Economic Prospects. Recovery gathering pace / ERBD. 2021. June. URL: <https://www.ebrd.com/what-we-do/economic-research-and-data/rep.html>.
33. Fitch Revises Outlook on Azerbaijan to Negative; Affirms at 'BB+' / Fitch Ratings. 2020. April 10. URL: www.fitchratings.com/research/sovereigns/fitch-revises-outlook-on-azerbaijan-to-negative-affirms-at-bb-10-04-2020.
34. Azerbaijani bank assets show slight decrease in Q1 2020 / MENAFN. 2020. May 1. URL: <https://menafn.com/1100101506/Azerbaijani-bank-assets-show-slight-decrease-in-Q1-2020>.
35. Foreign Exchange Reserves / CEIC Data. URL: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/foreign-exchange-reserves>.
36. Foreign direct investment flows in the time of COVID-19 / OECD. 2020. May 4. URL: <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/foreign-direct-investment-flows-in-the-time-of-covid-19-a2fa20c4/>.
37. Macro-Financial Implications of the COVID-19 Pandemic / R. Utz, E. Feyen, F. Vazquez Ahued, O. Nie, J. Moon; World Bank. 2020. URL: <https://doi.org/10.1596/33955>.
38. Stiglitz J., Rashid H. Which economic stimulus works? / Project syndicate. 2020. June 8. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/stimulus-policies-must-benefit-real-economy-not-financial-speculation-by-joseph-e-stiglitz-and-hamid-rashid-2020-06>.
39. Lucchese M., Pianta M. The Coming coronavirus crisis: What can we learn? *Intereconomics*. 2020. Vol. 55, No. 2. P. 98–104. URL: <https://doi.org/10.1007/s10272-020-0878-0>.
40. Communiqué G20. Finance Ministers and Central Bank Governors Meeting. 2020. April 15. URL: [https://g20.org/en/media/Documents/G20_FMCBG_Communique%C3%A9_EN%20\(2\).pdf](https://g20.org/en/media/Documents/G20_FMCBG_Communique%C3%A9_EN%20(2).pdf).

References

1. OECD. (2020). *The territorial impact of COVID-19: Managing the crisis across levels of government*. Retrieved from <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/the-territorial-impact-of-covid-19-managing-the-crisis-across-levels-of-government-d3e314e1/>.
2. Alberola, E., Arslan, Y., Cheng, G., & Moessner, R. (2020). The fiscal response to the Covid-19 crisis in advanced and emerging market economies. *BIS Bulletin*, 23. Retrieved from <https://www.bis.org/publ/bisbull23.pdf>.
3. Cassim, Z., Handjiski, B., Schubert, J., & Zouaoui, Y. (2020, June 5). *The \$10 trillion rescue: How governments can deliver impact*. Retrieved from <https://www.mckinsey.com/>

industries/public-and-social-sector/our-insights/the-10-trillion-dollar-rescue-how-governments-can-deliver-impact.

4. Bilorus, O. H., & Iefymenko, T. I. (Eds.). (2015). *Financial globalization and European integration*. Kyiv: SESE "The Academy of Financial Management" [in Ukrainian].

5. Bukovynskyi, S. (2014). Ensuring of the price stability and minimization of systemic financial risks. *Visnyk of the National Bank of Ukraine*, 11, 5–13 [in Ukrainian].

6. Iefymenko, T. (2016). *Fiscal and Monetary Security of National Economy*. Kyiv: SESE "The Academy of Financial Management" [in Ukrainian].

7. Iefymenko, T. I. (Ed.). (2017). *Public Finance of Ukraine: Development and Change Management (Economic Security Problems)*. Kyiv: SESE "The Academy of Financial Management" [in Ukrainian].

8. Gasanov, S., Kudrjashov, V., & Gasanov, S. (2019). Supranational fiscal rules and coordination of budgetary policy in the European Union. *Finance of Ukraine*, 3, 37–55. DOI: 10.33763/finukr2019.03.037 [in Ukrainian].

9. Gasanov, S. (2017). Structural policy and public finance under institutional uncertainty. *Finance of Ukraine*, 3, 7–18. DOI: 10.33763/finukr2017.03.007.

10. Gasanov, S., Kudrjashov, V., & Gasanov, S. (2015). Foreign experience of insuring the transparency of operations in fiscal area and its application in Ukraine. *Finance of Ukraine*, 11, 22–42. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2015_11_4 [in Ukrainian].

11. Gasanov, S. (2018). Fiscal rules and fiscal responsibility: economic security context. *Finance of Ukraine*, 3, 7–23. DOI: 10.33763/finukr2018.03.007 [in Ukrainian].

12. Gasanov, S. (2017). Fiscal risks and fiscal targeting in the system of public finance management under institutional uncertainty. *RFI Scientific Papers*, 2, 5–24. DOI: 10.33763/rpndfi2017.02.005 [in Ukrainian].

13. Ivanytska, O., & Koshchuk, T. (2018). Methodological grounds of fiscal risks identification. *Finance of Ukraine*, 6, 45–57. DOI: 10.33763/finukr2018.06.045 [in Ukrainian].

14. Lunina, I. O. (2020). *Public finance in macroeconomic growth policy*. Kyiv: Institute of Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].

15. Ljutyj, I. (2020). Financial policy: modern challenges and contradictions of implementation in Ukraine. *Finance of Ukraine*, 5, 50–62. DOI: 10.33763/finukr2020.05.050 [in Ukrainian].

16. Oparin, V. M., & Fedosov, V. M. (Eds.). (2016). *Financial infrastructure of Ukraine: state, problems and prospects of development*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

17. Sokolovska, A. (2014). Fiscal policy in Ukraine and its macroeconomic implications. *Finance of Ukraine*, 11, 17–32. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2014_11_4 [in Ukrainian].

18. Blankart, Ch. B. (2012). *Öffentliche Finanzen in der Demokratie: eine Einführung in die Finanzwissenschaft*. Vahlen.

19. Blanchard, O., Romer, D., Spence, M., & Stiglitz, J. E. (Eds.). (2012). *In the wake of the crisis: Leading economists reassess economic policy*. MIT Press. DOI: 10.7551/mitpress/9451.001.0001.

20. Galbraith, J. K. (1957). Market Structure and Stabilization Policy. *The Review of Economics and Statistics*, 39 (2), 124–133.

21. Kuckertz, A., Brändle, L., Gaudig, A., Hinderer, S., Morales Reyes, C. A., Prochotta, A., Steinbrink, K. M. et al. (2020). Startups in times of crisis – a rapid response to the COVID-19 pandemic. *Journal of Business Venturing Insights*, 13. DOI: 10.1016/j.jbvi.2020.e00169.

22. Cepel, M., Gavurova, B., Dvorsky, J., & Belas J. (2020). The impact of the COVID-19 crisis on the perception of business risk in the SME segment. *Journal of International Studies*, 13 (3). DOI: 10.14254/2071-8330.2020/13-3/16.

23. Doern, R. (2021). Knocked down but not out and fighting to go the distance: Small business responses to an unfolding crisis in the initial impact period. *Journal of Business Venturing Insights*, 15. DOI: 10.1016/j.jbvi. 2020.e00221.
24. Davymuka, S. A., & Fedulova, L. I. (2020). Economic crisis caused by COVID-19 pandemics: predictions, prognoses, and mitigation measures. *Regional economy*, 4, 93–105. DOI: 10.36818/1562-0905-2020-4-12 [in Ukrainian].
25. Havryliuk, O. V. (2021). Pandemic crisis as a catalyst of digitalization of the tourism industry. *Proceedings of Scientific Works of Cherkasy State Technological University. Series: Economic Sciences*, 60, 22–29. DOI: 10.24025/2306-4420.1.60.2021.228608 [in Ukrainian].
26. Vdovichen, A. A., Vdovichena, O. H., & Bodnarash, I. I. (2020). Investment peculiarities under the terms of pandemic. *Bulletin of Chernivtsi Institute of Trade and Economics*, 4, 21–33. DOI: 10.34025/2310-8185-2020-4.80.02 [in Ukrainian].
27. Guerrieri, V., Lorenzoni, G., Straub, L., & Werning, I. (2020). Macroeconomic Implications of COVID-19: Can Negative Supply Shocks Cause Demand Shortages? *NBER Working Paper*, 26918. DOI: 10.2139/ssrn.3570096.
28. IMF. (2021, July). *World Economic Outlook Update: Fault Lines Widen in the Global Recovery*. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/07/27/world-economic-outlook-update-july-2021>.
29. OECD. (2020, May 19). *Tax and Fiscal Policy in Response to the Coronavirus Crisis: Strengthening Confidence and Resilience*. Retrieved from <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/tax-and-fiscal-policy-in-response-to-the-coronavirus-crisis-strengthening-confidence-and-resilience-60f640a8/>.
30. OECD. (2020, October 13). *COVID-19 crisis response in Eastern Partner countries*. Retrieved from <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/covid-19-crisis-response-in-eastern-partner-countries-7759afa3/>.
31. ERBD. (2020, September). *Regional Economic Prospects. Covid-19: Early estimates of the damage, uncertain prospects*. Retrieved from <https://www.ebrd.com/what-we-do/economic-research-and-data/rep.html>.
32. ERBD. (2021, June). *Regional Economic Prospects. Recovery gathering pace*. Retrieved from <https://www.ebrd.com/what-we-do/economic-research-and-data/rep.html>.
33. Fitch Ratings. (2020, April 10). *Fitch Revises Outlook on Azerbaijan to Negative; Affirms at 'BB+'*. Retrieved from www.fitchratings.com/research/sovereigns/fitch-revises-outlook-on-azerbaijan-to-negative-affirms-at-bb-10-04-2020.
34. MENAFN. (2020, May 1). *Azerbaijani bank assets show slight decrease in Q1 2020*. Retrieved from <https://menafn.com/1100101506/Azerbaijani-bank-assets-show-slight-decrease-in-Q1-2020>.
35. CEIC Data. (n. d.). *Foreign Exchange Reserves*. Retrieved from <https://www.ceicdata.com/en/indicator/foreign-exchange-reserves>.
36. OECD. (2020, May 4). *Foreign direct investment flows in the time of COVID-19*. Retrieved from <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/foreign-direct-investment-flows-in-the-time-of-covid-19-a2fa20c4/>.
37. Utz, R., Feyen, E., Vazquez Ahued, F., Nie, O., & Moon, J. (2020). *Macro-Financial Implications of the COVID-19 Pandemic*. DOI: 10.1596/33955.
38. Stiglitz, J., & Rashid, H. (2020, June 8). *Which economic stimulus works?* Retrieved from <https://www.project-syndicate.org/commentary/stimulus-policies-must-benefit-real-economy-not-financial-speculation-by-joseph-e-stiglitz-and-hamid-rashid-2020-06>.
39. Lucchese, M., & Pianta, M. (2020). The Coming coronavirus crisis: What can we learn? *Intereconomics*, 55 (2), 98–104. DOI: 10.1007/s10272-020-0878-0.
40. G-20. (2020, April 15). *Communiqué G20. Finance Ministers and Central Bank Governors Meeting*. Retrieved from [https://g20.org/en/media/Documents/G20_FMCBG_Communique%C3%A9_EN%20\(2\).pdf](https://g20.org/en/media/Documents/G20_FMCBG_Communique%C3%A9_EN%20(2).pdf).